

Kiezen van leermiddelen voor kleuters: let ook op leerzaamheid

Hendrienne Wilkens

Gepubliceerd in: Betsy van de Grift (2020). De Kleutervriendelijke school. Uitgeverij OMJS: pp. 187-192.

In de onderbouw worden verschillende leermiddelen gebruikt. Denk bijvoorbeeld aan Kleuterplein, Schatkist, Rekenplein en Davinci. Hoe kunnen leerkrachten bepalen wat de kwaliteit is van leermiddelen? Op websites van uitgevers en distributeurs ziet het ene leermiddel er nog mooier uit dan het andere. Het lijkt erop dat er meer aandacht is voor aantrekkelijkheid dan voor kwaliteit. Maar hoe kan kwaliteit van leermiddelen geoperationaliseerd worden?

Het CLU Leermiddelen Adviescentrum hanteert het Meet Instrument Leermiddelen Kwaliteit (MILK) om de kwaliteit van leermiddelen te beoordelen. Het instrument is gebaseerd op wetenschappelijke inzichten en uitkomsten van onderzoek en wordt gebruikt om de kwaliteit van leermiddelen te bepalen vanaf groep drie tot en met het hoger onderwijs. Daarbij wordt de term leerzaamheid gehanteerd: leermiddelen die het leerproces zo optimaal mogelijk ondersteunen (Reints & Wilkens, 2012). Gaat het voor kleuters ook om leerzame leermiddelen of gaat deze term niet op voor de onderbouw?

Ongeveer 40 jaar geleden woedden er volop discussies over de druk die op kleuters kwam te liggen door de invoering van de basisschool, omdat er een te grote aandacht naar het leren zou gaan en dat ze niet meer voldoende konden 'kleuteren'. Het lijkt erop dat deze discussies nooit opgehouden zijn. De terminologie verandert maar de essentie blijft hetzelfde; hoeveel nadruk leg je op intentioneel leren in de onderbouw?

Goorhuis-Brouwer (2015) maakt een onderscheid tussen spelend leren en lerend spelen. "Leren van spelen is plezierig en spontaan. Het is vrij van regels van buitenaf. Er is ook geen vooraf gesteld doel: spel ontwikkelt zich. De kinderen handelen volgens een eigen intern plan." In ditzelfde artikel geeft ze aan dat spelend leren wel een vooraf gesteld doel kent: dat wat de leerkracht aan het kind wil leren.

Op dit moment woedt er een discussie over de inzet van het Expliciete Instructiemodel (EDI) bij kleuters (Keijzer en Bruin-Muurling, 2020). En zo zijn er nog vele voorbeelden te noemen van de kijk op onderwijs aan kleuters. Daarnaast is er de afgelopen 20 jaar meer aandacht voor kleuters met een ontwikkelingsvoorsprong die juist gebaat zijn bij meer nadruk op cognitieve activiteiten. Wat betekent dit alles voor de aanschaf van leermiddelen voor kleuters?

De aanschaf van leermiddelen is een uitdagende taak voor leerkrachten. In het Eindrapport Verkenning proces leermiddelenkeuze (Kennisset, 2019) komt naar voren dat leerkrachten vinden dat ze onvoldoende kennis hebben over de kwaliteit van leermiddelen en niet weten welke eisen ze moeten stellen aan leermiddelen en waar ze op moeten letten bij de aanschaf. In hetzelfde rapport is te lezen dat ze zich laten adviseren door distributeurs en uitgevers en dat ze deze informatie 'als (zeer) gekleurd' ervaren. Dit in combinatie met de verschillende visies op het leren van kleuters, maakt het kiezen van leermiddelen voor kleuters complex. Dan is een set met criteria aan de hand waarvan je de kwaliteit kunt bepalen een handig hulpmiddel. In het volgende wordt ingegaan op een indeling van criteria die bruikbaar kan zijn bij intentioneel leren.

Onafhankelijk van de visie op onderwijs zijn er drie categorieën te onderscheiden die van belang zijn bij het beoordelen van de kwaliteit van leermiddelen: leerstof, didactiek en presentatie (Elen, 1993). Om te leren is inhoud ofwel leerstof nodig. Deze moet didactisch vorm krijgen; leerlingen

moeten er iets mee doen. En dit alles moet zodanig gepresenteerd worden dat de aandacht gericht en gestuurd wordt. In tabel 1 is deze indeling met bijbehorende subcategorieën terug te vinden.

Tabel 1: Indeling in drie categorieën met subcategorieën

Leerstof	Didactiek	Presentatie
selectie	didactische strategieën	leesbaarheid
ordening	werkvormen	beelden
modaliteiten	metacognitie	vormgeving

De subcategorieën kunnen verder geoperationaliseerd worden door verschillende criteria. Afhankelijk van de doelgroep kan er een speciale set criteria gedestilleerd worden. In het volgende wordt een aantal voorbeelden van criteria gegeven die ook voor leermiddelen voor kleuters van belang zijn.

Leerstof: selectie, ordening en 'verpakkingen' van leerstof

De leerstof in het leermiddel dient zodanig geselecteerd te zijn dat de kleuter zich kan identificeren met de onderwerpen en dat de nieuwsgierigheid geprikkeld wordt. Dit motiveert om zich maximaal in te spannen. De kleuter zal nieuwe leerstof beter onthouden als deze aansluit bij al bestaande voorkennis.

Leerlijnen geven houvast bij het ordenen van de leerstof. Het is daarom belangrijk dat deze te herkennen zijn in het leermiddel, zodat de leerkracht ziet welk onderdeel uit de leerlijn aan de orde is, wat er vooraf ging en wat er daarna komt.

De leerstof kan op allerlei manieren 'verpakt' worden. Daarbij is het van belang dat de juiste ontwerpprincipes zijn gehanteerd, zodat er geen onnodige belasting van het werkgeheugen plaatsvindt. Eén van de belangrijkste principes daarbij is het coherentie-principe ofwel 'Less is more'. Dit betekent dat er geen overbodige beelden, geluiden of teksten zijn die niets met het leerdoel te maken hebben.

Didactiek: didactische strategieën, werkvormen en metacognitie

Er zijn didactische strategieën die ook voor kleuters van belang zijn, zoals bijvoorbeeld het activeren van voorkennis en het geven van elaboratieve feedback. Als een kleuter zelfstandig aan het werk is met een digitaal programma, is het belangrijk dat de feedback laat zien waarom een gegeven antwoord goed of fout is.

Wat betreft de werkvormen dient er variatie te zijn en ook is het van belang dat er verschillende zintuigen aangesproken worden.

Met metacognitieve vaardigheden kan een eerste stap gemaakt worden door een vrije keus te geven en tegelijkertijd ook kaders te geven waarbinnen deze keuzes gemaakt kunnen worden.

Presentatie: leesbaarheid, beelden en vormgeving

Bij leesbaarheid gaat het bij kleuters vaak om teksten die worden voorgelezen. Dan is het belangrijk dat er actieve werkwoorden en veel herkenbare woorden gebruikt worden.

Voor kleuters zijn plaatjes die een bepaalde inhoud representeren belangrijk, ze hebben een hele woordenschat op te bouwen en daar kunnen naast luisteren en praten ook representerende plaatjes bij helpen.

Een drukke vormgeving belemmert het leren meer dan dat het ondersteunt. Misschien lijkt deze in het begin grappig en leuk, maar een rustige vormgeving werkt beter.

In tabel 2 zijn bovengenoemde criteria ingevuld.

Tabel 2: Voorbeelden uit de set van criteria voor kleuters

Leerstof	Didactiek	Presentatie
----------	-----------	-------------

Selectie <ul style="list-style-type: none"> • De leerling kan zich identificeren met de leerstof • De leerstof prikkelt de nieuwsgierigheid • De leerstof sluit aan bij bestaande voorkennis 	Didactische strategieën <ul style="list-style-type: none"> • Er wordt consequent voorkennis geactiveerd • De leerling krijgt elaboratieve feedback 	Leesbaarheid <ul style="list-style-type: none"> • In de teksten komen veel bekende woorden voor • In de teksten komen actieve werkwoorden voor
Ordening <ul style="list-style-type: none"> • De opbouw van de leerstof weerspiegelt de opbouw van de leerlijnen 	Werkvormen <ul style="list-style-type: none"> • Er is variatie in werkvormen • Leerlingen moeten verschillende zintuigen inzetten 	Beelden <ul style="list-style-type: none"> • Er is functioneel gebruik gemaakt van representerende illustraties
Modaliteiten <ul style="list-style-type: none"> • Al het gebruikte geluid is functioneel • Al het gebruikte beeld is functioneel 	Metacognitie <ul style="list-style-type: none"> • De leerling kan naar eigen behoefte zijn/haar eigen opdrachten kiezen 	Vormgeving <ul style="list-style-type: none"> • De vormgeving is rustig en overzichtelijk • De bladspiegel geeft een overzichtelijke indruk

Kun je erop vertrouwen dat alle uitgevers rekening houden met de verschillende criteria? Sommige uitgevers doen dit op een aantal aspecten zeker. Er zijn methodes waarin te zien is om welk gedeelte van de leerlijn het gaat en welke leerdoelen daarbij horen. En er is ook vaak variatie in werkvormen. Maar er zijn ook methodes waarbij onnodige belasting van het werkgeheugen constant op de loer ligt. Omdat er te veel decoratieve plaatjes zijn die afleiden of omdat er filmpjes zijn waarbij de muziek op de achtergrond blijft spelen, terwijl er ook een verhaal verteld wordt.

Door bij het kiezen van een methode systematisch ook leerzaamheidscriteria te hanteren, kan een leerkracht inzichtelijk maken waar een methode goed in is, wat er ontbreekt en wat je dus zelf als leerkracht moet aanvullen. Als leerkrachten kritisch zijn op leerzaamheidsaspecten en voor methodes kiezen die dit in zich hebben, zullen uitgevers hun best gaan doen om methodes te maken die gericht zijn op leerzaamheid en niet op aantrekkelijkheid. Ook voor kleuters.

Referenties

Elen, J. (1993). Beoordelen van opleidingsmateriaal. Enkele theoretische bedenkingen. In: *Opleiding en Ontwikkeling*, 9, 13-17.

Goorhuis-Brouwer, S. (2016). Kleuters zijn geen schoolkinderen. *Didactief 18-04-2016*. Geraadpleegd op 9 juni 2020, van <https://didactiefonline.nl/blog/blonz/kleuters-zijn-geen-schoolkinderen>

Keijzer, R. en Bruin-Muurling, G. (2020). *Mogelijke ongewenste bijeffecten van EDI voor kleuters*. Geraadpleegd op 11-05-2020 van <https://onderzoekonderwijs.net/2020/06/10/mogelijk-ongewenste-bijeffecten-van-edi-voor-kleuters/>

Kennisnet (2019). *Eindrapport Verkenning proces leermiddelenkeuze*. Geraadpleegd op 15-06-2020, van https://www.slimmerlerenmetict.nl/files/2019-03/eindrapport_verkenning_proces_leermiddelenkeuze%20%281%29.pdf

Reints, A. & Wilkens, H., (2012) *Wat bepaalt de kwaliteit van digitaal lesmateriaal?* (p.28) 4W: Weten Wat Werkt en Waarom, jaargang 1, nummer 1, nov 2012. Zoetermeer: Kennisnet

Hendriane Wilkens startte in de jaren 80 als leerkracht en werkte op een aantal (Montessori-) basisscholen. Zij werkte in de onder- tot en met bovenbouw. In 2000 ging ze onderwijskunde studeren aan de Universiteit Utrecht en sinds 2003 werkt ze bij het CLU Leermiddelen

Adviescentrum, eerst als onderwijskundig adviseur en sinds 2014 als directeur. Ze doet onderzoek naar de kwaliteit van leermiddelen en adviseert daarover. Daarnaast is ze betrokken bij het (door)ontwikkelen van het Meet Instrument Leermiddelen Kwaliteit (de MILK). Voor meer informatie over het CLU: <https://clu.nl>